

Kolektiv autorů

Fasora, Lukáš (editor)

Specifika výzkumu dějin 19. století

In: Borovský, Tomáš; Fasora, Lukáš; Chocholáč, Bronislav; Malý, Tomáš; Nečasová, Denisa; Němec, Jiří; Wihoda, Martin. *Úvod do studia dějepisu. 2. díl. 1. vyd.* Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 51-62

ISBN 978-80-210-7016-5; ISBN 978-80-210-7019-6 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130429>

Access Date: 27. 03. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

3.

SPECIFIKA VÝZKUMU DĚJIN 19. STOLETÍ

Vztah poučené a laické veřejnosti k dějinám 19. století je ambivalentní. V minulosti se od této epochy mnozí štítivě odtahovali znechuceni nucenou redukcí bádání na výzkum dějin dělnického hnutí. V současnosti je již slyšet od studentů středních či vysokých škol spíše jisté rozladění nad komplikovaností politických dějin 19. století, nad všelijakými přeskupeními politických stran a diplomatickými kličkami, nadšenci vojenských dějin se o epoše vyjadřují s despektem prý proto, že během ní od napoleonských časů neproběhla na kontinentě „žádná pořádná válka“, jiní jsou disgustováni nutností zaobírat se národním obrozením, které se jim jako téma zdá pro současnost málo nosné a v českém bádání nepřiměřeně zdůrazňované. Ovšem dějiny 19. století mají pro více poučené badatele svůj nenápadný půvab se špetkou nostalgie, která se v posledních dvaceti letech projevovala mírně se zvyšujícím zájmem o kořeny současných společenských problémů a otázek a jistým steskem po „*padlé říši na Dunaji*“. Dějiny 19. století nenabízejí tolik tajemna a (quasi)romantiky jako středověk v podání skupin historického šermu a režisérů hradních performancí pro turisty, nejsou pochopitelně ani tak aktuální a politicky exponované jako soudobé dějiny, přesto pro motivaci k prvnímu zájmu platí:

- a) Francouzská revoluce, jako obvykle přijímaný počátek této epochy, nastolila klíčové otázky moderní éry a formulovala víceméně portfolio problémů, kterými se (nejen) historikové zabývají dodnes – vznik moderní politiky a ideologie, sekularizace, nacionalismus, teror. S odstupem lze v tomto čase konstatovat: jako kdyby Francouzská revoluce byla pravzorem a „matkou“ všech revolucí následujících.
- b) Jde o epochu jednak rámovanou velkolepými sny a utopiemi, revolucemi a první světovou válkou s prudkými celospolečenskými turbulencemi (a následným nepřijemným vystrízlivěním), jednak typickou množstvím subtilních, ba nenápadných, ale často o to trvalejších hospodářských, společenských a kulturních změn, jejichž sledování je nesmírně zajímavou a v pravdě detektivní činností. Za příklad si můžeme vzít téma sjednocení Itálie – na jedné straně velkolepá gesta a étos risorgimenta, Garibaldiho mýtus, série válek, „uvěznění“

papeže a mnoho dalších výrazných historických událostí, na druhé straně pomalé, tiché, někdy téměř nezatelné sblížení ekonomiky, kultury atd. severu a jihu Apeninského poloostrova, s řadou problémů a regresů, které je dodnes vážným tématem debat a které stále podněcuje mnohé k relativizaci vzniku a existence italského státu, koneckonců jednoho z nejvýznačnějších počínů 19. století.

- c) Epochu lze v rámci evropských a českých dějin považovat za velmi úspěšnou, a to díky mimořádnému vzepětí valné části obyvatelstva Evropy i českých zemí, jehož projevy jsou dodnes výrazně patrné ve veřejném prostoru v podobě městské i venkovské infrastruktury i reprezentačních staveb, v právním řádu, ve školské tradici, v emancipaci žen, v národní identitě atd.
- d) Devatenácté století přineslo rozšíření moderních ideologií, které mají i v současnosti obrovský význam (liberalismus, socialismus, feminismus), zakladatelským ideovým textům autorů tohoto století (Marx, Darwin, Nietzsche atd.) stále patří v příručních knihovnách intelektuálů nejpřednější místa. Znovu a znovu se vrací do módy literatura 19. století, někteří autoři jsou v současnosti populárnější, než byli za svého života (Austenová, Dickens, Stendhal, Hugo, Puškin ad.).
- e) Je to století plné mýtů a rozporů, nesmírně přitažlivých pro badatele. Mnozí mají za to, že je to století sekularizace, ale počet kostelů na českém venkově i na předměstí velkoměst signalizuje, že tu máme co do činění také s velikým náboženským probuzením; z volání po svobodě a demokracii se zrodil nejprve teror jakobínů a později zapustily kořeny totalitní ideologie následujícího věku atd.

Fenomén modernizace

K badatelskému uchopení dějin 19. století je v současnosti považováno za nezbytné zabývat se tzv. konceptem modernizace, samozřejmě včetně dlouhé řady námitek a kritik, které tuto koncepci provázely a provázejí. Co je to modernizace? Společným základem četných definic je vztah pojmu k posledním 250 letům evropských, severoamerických a japonských dějin a k proměně tzv. tradiční společnosti ve společnost tzv. moderní. Podstata této proměny je definována s různými důrazy, obvykle se hovoří o třech hlavních segmentech změn:

- a) způsobu hospodářské produkce
- b) způsobu mocenské reprodukce
- c) způsobu ideologické reprezentace

Ve snaze definovat užší okruh projevů modernizace historikové a sociologové nejčastěji akceptují tezi amerického sociologa Talcotta Parsonse (1902–1979) o nárůstu racionálních rolí na úkor rolí citových, současně o nárůstu univerzalizmu proti partikularismu a také o růstu významu rolí specifických (specializovaných) vůči nespécifickým. Velmi často rezonuje historickou vědou dichotomické pojetí modernizace z pera německého historika Hanse-Ulricha Wehlera (nar. 1931):

indikátor	tradiční společnost	moderní společnost
alfabetismus	nepatrný	vysoký
povolání	jednoduchá, stabilní	diferencovaná, proměnlivá
sociální hnutí	stabilní	mobilitní
empatie	nízká	vysoká
rodina	dominance „velké“ rodiny	malá „nukleární“ rodina
funkce	nejasné	specifické
vláda, moc	lokální, personální	centralistická, anonymní
komunikace	osobní	masová
konflikty	otevřené	institucionalizované
sociální kontrola	přímá, personální	nepřímá, byrokratická
délka života	nízká	vysoká
mobilita	nízká	vysoká
normy (chování)	konzistentní	nestálé
organizační stupeň	nízký, neformální	vysoký, formální
politická participace	nízká	vysoká
rekrutace (sociálních) pozic	uzavřená, připsaná	otevřená, nabytá
produktivita (práce)	nízká	vysoká
právo	náboženské, osobní	abstraktní, formální smlouvy

indikátor	tradiční společnost	moderní společnost
náboženství	dogmatické, s podporou státu	sekularizované, odluky církve a státu
role	všeobecné	specializované
osídlení	venkovské	městské
sociální struktura	homogenní sociální skupiny	heterogenní sociální skupiny s vysokou mobilitou
stratifikace	stavy	egalitarismus, dělba profesních pozic
technika	zaostalá	rozvinutá
jednání	autoregulace	vnější regulace
hodnoty	partikulární	univerzální
Hospodářství	agrární	průmyslová, průmyslově agrární

Wehlerova dichotomická koncepce pracuje s tzv. ideálními typy, přičemž právě v nich spatřují kritici největší slabinu modernizační teorie. Z pestré vědecké diskuse o fenoménu modernizace je třeba upozornit hlavně na argument, že modernizační teorie vlastně pracuje s představou tradice jako „počátku dějin“ a dosažení stavu modernity jako jejich „konce“. Dějiny jsou tedy v tomto smyslu odstraňováním, překonáváním, transformací tradice a zaostalosti – v univerzální modernu, přičemž vše, co označujeme jako „moderní“, nebere v potaz odlišný význam tradice v různých zemích a u různých společenství a národů. Wehler si prý představuje tradiční společnost jednak jako příliš stabilní, tj. bez potenciálu změny, jednak podceňuje vzestupy, pády, oklidy a slepé uličky procesu modernizace, pro něž je v dějinách mnoho příkladů. Moderní systém hodnot nutně nelikviduje systém tradiční, spíše dochází k syntéze obou, a v neposlední řadě – moderna se snaží odstranit symptomy krize v tradiční společnosti, ale současně produkuje krize nové. Tady je myšlena např. otázka nahrazení tradiční náboženské identity člověka identitou občanskou nebo národní, otázka legitimizace vládnoucích elit v demokracii, otázka vztahu tradiční elity k dosud politicky neparticipujícím složkám společnosti, otázka životních šancí, otázka autonomního postavení menšin atd.

Z pohledu ze zámoří je 19. století „britským stoletím“. Exotické delegace – japonská, perská nebo siamská – se obracely ve snaze o hledání inspirace pro reformy do samého centra tehdejšího vyspělého světa, tedy do Londýna. Obyvatelé habsburské říše si mimoevropské tendence vnímat Londýn jako střed civilizace patrně ani příliš nevyšli, ovšem zmíněné delegace Vídní prostě v lepším případě jen projely, Praha zůstávala zcela opominutá. Pro střední Evropu bylo 19. století spíše „německým stoletím“. Vliv německé ekonomiky, politiky, ale také kultury, vynálezů atd. byl v celém světě v poslední třetině 19. století veliký a ve střední Evropě dominantní. Platilo zde, že téměř vše moderní a vyspělé bylo současně také německé. A tak v českém intelektuálním prostředí zaznívaly provokativní otázky, zda má vůbec smysl investovat do projektu obrození malého národa v srdci „německého“ prostoru, zda by nebylo výhodnější raději s Němci jejich modernitu a vyspělost sdílet, než se stavět proti ní. Němci však kromě své síly a vyspělosti do střední Evropy a českých dějin přenášeli svoji frustraci z faktu, že „přišli pozdě“ k dělení světa a z hlediska držby kolonií se nemohou měřit s mocí Britů nebo Francouzů. Německý boj „o místo na slunci“, tj. preferování konfrontace před politikou sdílení moci, se dramaticky podepsal na dějinách českých zemí 19. století.

Obecně lze říci, že teorie modernizace má své kořeny ve víře v pokrok, typické pro 19. století, konkrétnější obrysy jí vtisklo intelektuální prostředí USA po druhé světové válce, které kladlo důraz na roli amerického typu demokracie, kapitalismu, a vůbec „bílé“ a „mužské“ euroamerické civilizace ve světě. Tehdy byla teorie modernizace intelektuály vítána jako pro Západ nutná a konečně plnohodnotná alternativa staršího marxistickoleninského výkladu dějin, tzv. historického materialismu. S růstem významu třetího světa v 60. letech 20. století a vystoupením autonomních či alternativních hnutí v rámci euroamerické civilizace a také s generační obměnou doznala teorie modernizace řadu změn, redefinic a nastalo jisté vystřízlivění a zvýšení úcty k historickým skutečnostem, jak v teoretických úvahách, tak v jejich aplikaci na konkrétní výzkum. Tento trend bude patrně v kontextu přesouvání moci z euroatlantického prostoru do dalších částí světa signifikantní i pro následující roky.

Modernizační teorii tento vývoj neublížil, spíše se stala světovým fenoménem diskusí a doznala v detailech i celkovém vyznění řadu revizí. K nejvýznamnějším osobnostem, které do debaty zasáhly, patřili např. německo-britský sociolog Ralph Dahrendorf (1929–2009), americký historik Alexander Gerschenkorn (1904–1978), polský historik Bronisław Geremek (1932–2008) – s excelentní analýzou příčin projevů chudoby, rakouský filosof Karl Raimund Popper (1902–1994) – se snahou v rámci modernizace uchopit fenomén občanské společnosti nebo Immanuel Wallerstein (nar. 1930) – s kontroverzní teorií centra a periferie.

Přes všechny výhrady platí, že modernizační teorie je stále základním stavebním kamenem výkladu dějin 19. století a znalost její původní podoby i navazujících modifikací patří k výchozím nástrojům historického bádání. Historikové 19. století jsou sice z modernizační teorie zpravidla neklidní, snaží se s ní polemizovat, nacházet nové cesty, upřesnění atd., což je nakonec už samo o sobě vlastně velkým přínosem této teorie pro intelektuální klima v historické obci.

Periodizace

Pokud přistoupíme na interpretaci ztotožňující 19. století s počátkem projevů modernity, nutně se dostáváme k otázce geografické podmíněnosti modernizačních procesů, tedy k otázce počátků moderny v jednotlivých zemích, regionech či lokalitách. Česká historická škola, společně se školou rakouskou a maďarskou, si éru 19. století tradiční hýčká a věnuje jí značnou pozornost, z toho také plyne poměrně hojná existence badatelských pracovišť a projektů s těžištěm zájmu v 19. století, které obtížně hledají např. ve Francii nebo USA protějšek. Vnímání významu epochy, a tedy poptávka po nutnosti zvláštního periodického mezníku se pochopitelně v čase mění v závislosti na časovém odstupu, poptávce po tématech s danou dobou spojovaných nebo s generačními postoji. V německy mluvících zemích se postupně stále více prosazuje pojem novější a nejnovější dějiny, označující přibližně epochu od vyhlášení slavných Lutherových tezí po konec druhé světové války – což by ovšem při aplikaci na české dějiny znamenalo pomnutí takových mezníků, jakými jsou pro národní emancipaci rok 1848 nebo vznik Československa v roce 1918, a to by bylo patrně veřejností vnímáno krajně negativně. I když jsme zatím na rozdíl od Němců, Francouzů nebo Britů dosti vzdáleni podobné zásadní reorganizaci naší periodizace dějin, důraz na kontinuitu pozdního 19. století s dobou první Československé republiky se ovšem postupně zvyšuje i u nás, právě v souvislosti s tím, jak se současným generacím mezník roku 1918 vzdaluje a jak je postupně demytizován meziválečný režim.

Dějiny 19. století jsou nicméně ve světovém měřítku hlavně evropskými dějinami, chceme-li, tak jde o epochu evropské dominance. Pokud má naše periodizace odpovídat tomuto důrazu, je obtížné při hledání počátku epochy ignorovat Francouzskou revoluci roku 1789 jako počátek prudkých změn na evropském kontinentě. Američtí nebo japonští historikové, jinak vcelku sdílející interpretační rámec teorie modernizace, se ovšem spíše hlásí k počátkům moderny spatřujícím vlastními dějinami, tedy americkou revolucí či tzv. érou Meidži. A ani v Evropě nejsme ve vztahu k významu Francouzské

revoluce pro celý kontinent prosti pochybností – středoevropští hospodářští historikové např. při studiu fenoménu industrializace jako jednoho z hlavních projevů moderny nacházejí společnou řeč s Japonci, neboť v obou prostorech se moderna projevuje oproti západoevropským zemím se zpožděním a poněkud odlišně. Také v politické nebo kulturní rovině je s významem Francouzské revoluce spojena skepse. Ve střední Evropě se vliv francouzských vzorů politického uspořádání projevuje do roku 1848 přinejmenším nesměle, pro české země je relevantní mluvit o skutečném prosazení moderny v oblasti občanských svobod – a hlavně o osvojení si těchto svobod občany – až někdy po začátku tzv. éry ústavnosti v roce 1861.

Ještě komplikovanější je práce s tezí o tzv. dlouhém devatenáctém století, které začíná Francouzskou revolucí a končí až první světovou válkou. První světový válečný konflikt sice nepochybně znamenal zásadní restrukturalizaci politiky, ekonomiky, společnosti i kultury, ale je na místě otázka jeho významu s ohledem na problémy, které byly v rámci konfliktu řešeny. Kontinuita první a druhé světové války se tu jeví být významným tématem úvah, stejně tak otázka změn v roli Evropy v rámci světového dění. Stále většího vlivu tak mezi americkými, západoevropskými i německými historiky požívá periodizační mezník roku 1917, který signalizuje přesun moci v rámci světového dění mimo Evropu, začátek tzv. amerického století i zrod totalitních ideologií. Ovšem k roku 1917 se u nás při periodizaci v minulosti upínali hlavně dogmatictí marxisté-leninisté, s obnovením demokracie u nás tento mezník ztratil na vážnosti ve prospěch událostí roku 1918 a revize tohoto postoje je proto pro českou historickou obec krajně komplikovaná.

V souhrnu lze říci, že pro periodizaci 19. století se jeví nosným pracovat s koncepcí „dlouhého“ století, ale při značné míře ostražitosti vůči oběma hlavním mezníkům, tj. Francouzské revoluci i první světové válce, a s nutností přesnější periodizace při využití dalších mezníků. Tyto více reflektují jednak regionální rozdíly, jednak problém poněkud odlišného tempa vývoje střední Evropy v oblasti politické, hospodářské, kulturní atd. V úvahu tu připadají např. rok 1815, společenské změny související s reflexí událostí v Polsku roku 1830, samozřejmě revoluce roku 1848, počátek ústavnosti v roce 1861, hospodářská krize roku 1873 nebo hluboká strukturální změna ekonomiky, politiky, kultury i mentality na počátku 90. let 19. století. Historik kultury, politiky, hospodářství, všedního dne – každý z nich bude preferovat poněkud jiné mezníky.

Prameny

Které jevy ovlivnily podobu pramenné základny, s níž pracuje historik 19. století? V případě portfolia pramenů, z nichž vychází historik českých zemí a střední Evropy, připadají v úvahu následující fenomény:

1) Industrializace a urbanizace

Historik je konfrontován s prudkým nárůstem počtu pramenů bezprostředně hospodářské povahy. Jde tu zvláště o prameny souvisejícími se snahou státu, veřejných korporací i dobrovolných asociací sledovat oba v titulku zmíněné fenomény s cílem co nejlépe podepřít obhajobu vlastních zájmů. V praxi se jedná o široké spektrum archiválií z bývalých i současných podnikových archivů, převzatých v současnosti zpravidla do státních oblastních archivů. Prameny vzešlé z úsilí státu a různých společenských sil se v rychle se měnící společenské situaci zorientovat jsou ještě pestřejší. Jsou jimi jednak prameny úřední povahy z provenience úřadů pověřených dohledem nad fungováním ekonomiky (Komerční konces, Gubernium, Místodržitelství, ministerské fondy ve vídeňském Státním archivu aj.), jednak úřední státní či zemská statistika, publikovaná zpravidla v rozsáhlých edicích (*Amtliche Nachrichten, Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik, Österreichische Statistik, Österreichisches Städtebuch, Schriften der historisch-statistischen Section der k. k. m. schl. Gesellschaft* aj.), nebo statisticky zaměřené publikace podchycující větší města (např. *Die Gemeindeverwaltung und Gemeindestatistik der Landeshauptstadt Brünn, Zpráva obce král. města Plzně* aj.). Protože byly ze strany různých zájmových skupin uvedené statistiky vnímány jako účelově i bezděčně zkreslené, objevovaly se pokusy o vytváření alternativních statistických šetření, intenzivní zvláště v případě socialistického hnutí, ale také v agrárním nebo liberálněnacionálním prostředí. Výsledky těchto (často neméně zkreslených) šetření byly obvykle publikovány na stránkách příslušných stranických tiskových orgánů.

2) Byrokratizace

Zvyšující se koncentrace počtu obyvatelstva ve městech, související s industrializací a urbanizací, a z toho plynoucí bezpečnostní rizika pro stát, který nadto usiloval o efektivizaci fungování celé společnosti s ohledem na výběr daní a jejich účelné vynakládání, to všechno byly faktory, jež se promítaly do prudce se zvyšujícího počtu pramenů úřední povahy. Velmi markantní nárůst zaznamenala habsburská byrokracie v josefínské éře, další výrazný posun je možno položit do 50. let 19. století a třetí do doby po roce 1890. Z pohledu pramenů jde v případě prvního období o snahu státu odstranit

řadu přežilých rozhodovacích procedur stavovského státu a přenést tyto pravomoci na vzdělané, kompetentní a bezvýhradně věrné úřednictvo. Josefínská epocha nasadila z hlediska pramenů úřední povahy poměrně vysoko pomyslnou laťku a přinesla mj. i zásady vedení úředních akt, které byly respektovány až do meziválečných časů a z části jsou respektovány dodnes. I přes proměny úřednického stavu ve druhé polovině 19. století, především navzdory postupující nacionalizaci úřednictva, si rakouská byrokracie udržela poměrně vysokou kvalitu až do konce existence mocnářství a úroveň jejího úřadování byla do značné míry převzata i první Československou republikou. Rakouský úředník této éry nebyl sice příliš rychlý a odvážný ve svém rozhodování, v každém případě však je agenda rakouských úřadů od josefínských časů vedena velmi přesně a důkladně a kompetentní historik či archivář se dokáže dobře zorientovat. Éra tzv. Bachova neoabsolutismu je s ohledem na byrokracii pokračováním josefinismu, rozšířeného o celou řadu sektorů společenského dění, do kterého se stát rozhodl intervenovat s ohledem na prudký rozvoj ekonomiky a společenské změny té doby. Symbolem utužení státního dohledu i na venkově a expanze státu i do sfér života vnímaných do té doby jako výsostně soukromá záležitost bylo četnictvo. Jeho dohled nad stavem požárního zabezpečení, úpravou komínů, způsobem ochrany sena na půdách před samovznícením nebo intervence ve věci zásobování vesnic pitnou vodou byla sice současníky pocíťována jako nehorázný zásah do soukromí, toto posilování moci státu však přináší historikovi neocenitelné informace o počátcích moderního státu a jeho vnímání občany, jejichž život začal být stále více spoutáván různými předpisy. Markantním novým jevem úředních pramenů poslední čtvrtiny 19. století a začátku 20. století je stále razantnější vstup státu do sociální oblasti a národnostních a jazykových poměrů, v době první světové války se rakouský stát posunul do podoby otevřené vojensko-byrokratické diktatury a výrazně pokročil k realizaci vize řízené společnosti. Mírou byrokratické kontroly veškerého dění ve společnosti v letech 1915–1917 vlastně postavil základy pozdějším totalitním režimům 20. století. Pro historika z uvedeného vývoje vyplývá jednak velké množství demografických, sociálněpolitických, národnostních aj. statistik, jednak stále palčivější otázka po míře jejich věrohodnosti, tj. způsobu jejich vzniku, jejich objednavatelích a politických vazbách.

3) Alfabetizace

Výzkumy pro německý jazykový prostor hovoří o rychle postupující alfabetizaci. V roce 1800 bylo gramotných 25 % obyvatelstva, v roce 1840 asi 40 %, 1870 75 % a v roce 1900 přibližně 90 % populace. I pokud pomineme rozdíly mezi česky a německy hovořícím obyvatelstvem, rozdíly teritoriální či genderové, je z uvedeného patrné,

že alfabetizace aspiruje na označení nejvýznamnější společenské změny 19. století. Ke kulturní činnosti byl nebo se cítil povolán daleko širší okruh osob než dříve, tok informací se do té doby nevídaným způsobem proměnil, zrychlil a také rozšířil. Hovoří se zpravidla o dvou vlnách alfabetizace. V první se rozšířilo na sklonku 18. a začátku 19. století intenzivní, mnohokrát opakované čtení zpravidla náboženské literatury (bible, nábožensky pojaté kalendáře pro venkovany apod.), ve druhé etapě alfabetizace došlo k širokému zpřístupnění knih a periodik prostřednictvím knihoven, spolkových čítáren a také díky zvýšení životní úrovně části obyvatelstva, které si mohlo dovolit knihy a časopisy kupovat.

Pro historika z výše uvedeného plyne nutnost pozorně sledovat tento prudce rostoucí segment pramenů literární povahy a naučit se pracovat s periodickými médii jako jedním z klíčových pramenů pro 19. století. Nezbytná je schopnost analyzovat tyto prameny pomocí diskursivních metod, nelze zapomínat na skutečnost, že kniha nebo časopis je z grafického hlediska uměleckým dílem, a je tedy často třeba pracovat uměleckohistorickou metodou.

S vyšší mírou alfabetizace souvisí také intenzivnější interpersonální komunikace v podobě korespondence a také mnohem častější intrapersonální komunikace ve formě deníkových zápisů nebo memoárů.

4) Demokratizace, politizace, pluralizace, emancipace

Devatenácté století představuje výrazný kvalitativní posun od tzv. tradiční k tzv. občanské společnosti a tato změna se pochopitelně odráží v podobě pramenné základny. Historik proto musí k pochopení historické skutečnosti sledovat hned několik úrovní veřejného dění, přičemž každá z nich se profiluje specifickými prameny. Nelze se obejít bez znalosti správního systému říše a z toho plynoucích kompetencí jednotlivých složek veřejné správy a tzv. občanské společnosti (stát, země, municipalita, spolek, politická strana atd.). Vysoká míra plurality dění a plurality pramenů pro 19. století klade na historika mimořádné nároky z hlediska aplikace přímé a nepřímé metody. Badatel často vybírá z velmi početného a pestrého portfolia pramenů a měl by počítat s faktorem politické manipulace, subjektivity při volbě klíčových a méně významných pramenů, s deformací interpretace danou vlastním světonázorem atd. Předminulé století bylo a mnohdy stále je považováno za období, ve kterém se odehrály historické procesy a jevy dodnes promlouvající do aktuální politické, socioekonomické či kulturní situace, a badatel tak stojí před rizikem ingerence aktuálních držitelů moci do vlastního výzkumu, ať už se jedná o politické strany, spolky, církevní představitele apod. I když je míra těchto ingerencí podstatně nižší, než je-li cílem badatelského zájmu 20. století, je jistě mnohem menší než v případě starších dějin.

Zatímco v intenzitě politických tlaků se moderní dějiny od starších dějin odlišují, jen málo rozdílů v práci historika vidíme v požadavku na pečlivou a bohatou kontextualizaci sledovaného problému. Od práce historiků starších dějin se bádání nad problémy 19. století v tomto segmentu vlastně odlišuje zejména tak, že s mírou aktuálnosti sledovaných badatelských témat a vyšším počtem dochovaných pramenů je poptávka po kulturní kontextualizaci a pluralitním pohledu na problém vyšší. Prameny úřední povahy je tedy třeba srovnávat s prameny vzešlymi z činnosti institucí, které se stavěly do role alternativy existujícího režimu, a navíc je ještě nutno porovnávat zmíněné alternativní interpretace navzájem. Pro 19. století je typickým znakem, že vedle náboženského, v našich zemích především konzervativněkatolického univerzálního výkladu světa se tu stále zřetelněji prosazuje také liberálněnacionální výklad skutečnosti a o slovo se postupně hlásí rovněž ideologie, jejichž význam prudce vzroste ve století dvacátém, zvláště různé formy socialismu a fašismu, ale také třeba feminismus. Každý ze zmíněných myšlenkových proudů či politických táborů měl svůj specifický způsob diskursu, své postavení „*permanentní opozice*“ (J. Habermas) či přesněji důvěryhodné alternativy, které utvrzoval publicistikou, uměleckým vyjádřením atd. Sféra politického se v 19. století nebyvale rozšířila a s volbami podle zásad všeobecného a rovného volebního práva pro muže v roce 1907 překryla prakticky veškeré veřejné dění. V 19. století se poprvé stává pro jedince krajně obtížným, ne-li nemožným stát mimo politiku, tato vstoupila i do nejzapadlejší vesnice – a podepsala se na podobě pramenů. Ani začínající historik by se neměl nechat zmást údajnou a často hlasitě deklarovanou nepolitičností mnoha spolků, je třeba vycházet z premisy, že spolkový funkcionář byl *homo politicus* a více či méně směřoval spolek do sféry toho či onoho politického proudu.

K dalšímu čtení:

BÖSCH, Frank: *Mediengeschichte. Vom asiatischen Buchdruck zum Fernsehen*. Frankfurt am Main 2001.

BRAUDEL, Fernand: *Dynamika kapitalismu*. Praha 1999.

DAHRENDORF, Ralph: *Úvahy o revoluci v Evropě*. Praha 1991.

FURET, Francois: *Promýšlet Francouzskou revoluci*. Brno 1994.

FURET, Francois (ed.): *Člověk romantismu a jeho svět*. Praha 2010.

HLAVAČKA, Milan: *Co je modernizace?* In: Kladiwa, Pavel – Zářícký, Aleš (eds.): *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*. Ostrava 2009, s. 13–19.

KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2005.

LUŽNÝ, Dušan: *Náboženství a moderní společnost. Sociologické teorie modernizace a sekularizace*. Brno 1999.

RAPPORT, Michael: *Evropa devatenáctého století*. Praha 2011.

SCHORSKE, Carl E.: *Vídeň na přelomu století*. Brno 2000.

WITTLICH, Filip: *Fotografie – přímý svědek? Fotografický obraz a jeho význam pro historické poznání*. Praha 2012.

Úkoly k zamyšlení:

- 1) Proč je z jednoho pohledu nazýváno 19. století „britským“ a z jiného zase „německým“?
- 2) Jak jsou pro historika využitelné romány Jane Austenové?
- 3) Jsou reformy éry Meidži v Japonsku slučitelné s evropskou modernizační teorií?
- 4) Zjistěte, ve kterých českých archivech jsou uloženy následující archivní fondy: českého a moravského místodržitelství; pražského, brněnského a ostravského policejního ředitelství; českého a moravského zemského výboru a archiválie brněnského, českobudějovického a hradeckého biskupství.